

Bibliai fejezetek a huszadik század közepéről

BÁLINT TIBOR: ZARÁNDOKLÁS A PANASZFALHOZ

Köztudomású, hogy a regényirodalomtól néhány évtizede egyáltalán nem állt távol a rendőrségi hírek, a bűnügyi krónikák világa. Sőt, szinte nélkülözhetetlen nyersanyaga volt a furcsa, rendkívüli történet, a regényes életút. Ma már éppenséggel csak szólásmondás, ha valamire azt mondjuk: „Nahát, regénybe kívánkozna!”, vagy „Mintha kitalálták volna!”, ugyanis a sztori, az eset, a kaland, a rémtörténet kiveszőben van a regényből; inkább csak az életben fordul elő. A mai prózáiról alig-alig tud vele mit kezdeni. Vagy túlszínezi, „átviszi abszurdba”, vagy elhalványítja, kifakítja, egy-egy részletére szűkíti, egy-egy szín árnyalataira szűri a látható világot, vagyis analitikus prózát csinál belőle. Nem csoda, ha sem az abszurdból, sem a részletek kinagyításából nem futja nagyregényre.

Bálint Tibor régebben megjelent esszé- és karcolatkötetét forgatva (*Kenyér és gyertyaláng*, Dacia, 1975) szembeötlik, hogy elsősorban a regényírás aranykorának írói foglalkoztatták Balzactól Hemingway-ig, és közülük is mennyire az oroszok. S ha Dosztojevszkijre, Gogolra, Gorkijra gondolunk, kétséggel közelebb vagyunk azokhoz a színekhez, melyekből Bálint Tibor kikeveri a prózáját, mintha bárki magyar íróat említenénk. (Hiszen Tersánszkyt említhetnénk, mint aki ugyancsak ismerős volt a társadalmon kívüliek osztályával, és nemkülönben ugyanazokkal a piacterekkel és kocsmákkal, ahol Bálint Tibor figurái is megfordulnak, de Tersánszknál ezek a szegény lumpenek szívárványló könnyűséggel pörögtek ki azokról a helyekről, amelyek Bálintnál az apokalipszis színterévé váltak.)

És hogy a kritikus olyan írókat is említse, akiknek árfolyama pillanatnyilag magasabb, mint a talán már nem eléggé figyelemkeltő klasszikusoké, jegyezzük még ide, hogy ha Vargas Llosáról lehántjuk idősíkváltó bravúrait, Bulgakovról akrobatikus szürrealizmusát, ugyanazt a vonalmat fedezhetjük fel bennük is a végletes helyzetek, életsorsok és ezeknek természetes környezete: a gyanús városszél, a világvégi települések iránt, mint ami Bálint Tibort is jellemzi.

Nem azért hozakodtam elő nagy nevekkkel, mintha Bálint Tibornak szüksége volna ilyen esetlegesen ráhulló idegen fényekre. S nem is azért, mintha utódjuk volna. (Nehezen is lehetne mindannyiuké egyszerre, hiszen olyan különbözőek.) De szükség volt erre, hogy, vállalkozásának merészségét, lendületességét érzékeltessem. Szükség volt rá azért, mert az ember lassan elszokott attól, hogy egy erdélyi város és egy kis falu rendkívüli események, hátborzongató legendák helyszíne lehessen az irodalomban. Egyáltalán: egy mai magyar regénytől, sőt: egy mai tárgyú magyar regénytől óvatosságunk és túlcivilizált tudatunk nemigen várja már, hogy ne épp ezt az óvatosságot, ezt a szűkre fogott életvitelt ábrázolja, vagy legfeljebb is a miatta érzett elégedetlenséget.

Közben, furcsa módon, a szociográfia és bizonyos mértékig a történetírás feldolgozza, sőt kisajátítja mindazt életünkből, ami — ha úgy tetszik — regényes elem. Bálint Tibor egyszerűen csak visszavette, mint a regényé.

Regényé? De hát szigorúan véve regény-e a *Zarándoklás a panaszfalhoz*? A *Zokogó majom* az volt (e könyv előzménye, amely legutoljára 1975-ben a Szépirodalmi Könyvkiadónál is megjelent): ott a leírt életek egy-egy pontban metszették egymást, s így hálás szerkezet rajzolódott elő a burjánzó bőségu részletek, gyönyörűen szeszélyes fordulatok alól. Hektor, a gnóm és megbízhatatlan, de rejtélyes módon mégis sarmörnek számító pincér; Böske, a kopott szépségu és tisztességu szerelme, akivel keservesen összekotortak egy-egy üdülési évad alatt valami kis pénzt, hogy urizálhassanak néhány napig, s aztán Böske bátyjánál kegyelemkenyéren húzták ki a telet; a mama — a később íróvá, újságíróvá s a család krónikásává váló Kálmánka

anyja, aki szelíden túri részeges férje, a pék és Böske társadalmi megvetését, miközben ő varázsolgatja össze a sok gyerek mellett az egész mihaszna bandának is az ételt; Bárány Lajos, a mama féltestvére, szegény sánta ember, egy vallásos szekta tagja, aki csöndes, lappangó gyűlöletben él feleségével, bár az egymás után, néma undorral szüli az ő gyerekeit... Ezeknek az embereknek az élete nemcsak együtt sodródott a háborún át az ötvenes évekig a történelemben, hanem össze-össze is koccant, összehorzsolódt, legalábbis annyira, amennyire természetszerűleg összetartozik egy család.

A *Zarándoklás a panaszfalhoz* alcíműt az író: „Párhuzamos életutak”. S valóban, modelljei nem ismerik, nem ismerhetik egymást, a könyv egymásra rétegződött kisregényekből áll; szerkezetileg olyan, mint az Ótestamentum. Egyetlen alakja kapcsolja — s az is inkább csak az idő folyamatosságában — a *Zokogó majomhoz*: Bárány Lajos.

Vele, az ő remeteségével indul a *Zarándoklás*. A sánta órás megtagadta Istent, megtagadta a gyülekezetet és a családját, mert nem bírta megbocsátani kedves, szép és tiszta leánya halálát. Remetelak közelében egy elhagyott hegyi kunyhóban húzta meg magát, még itt is kirabolták. És mindaz, amit a faluban látni kénytelen, egyre jobban megingatja immár a hit reményében is. Látja az apró csalásokat, látja a titkos állatvágásokat a húsínségben — mindez szinte még vonzó a maga közönséges emberi szennyével. De látja azt is, ahogy ártatlanul meghurcolják a falu egyetlen, lelkiismeretes, fáradhatatlan orvosát a falu főemberének, Zsákosnak személyes bosszújából, míg az orvosnak el kell menekülnie onnan. S látja azt a megelevenedett poklot, amit ugyanez a Zsákos — sértett férfiónérzete orvoslásául — szabadít a falura: a kutyák kiirtását. Remetelakán nem is sejti senki, hogy Zsákos rokonai a váratlanul feltűnt sintérek, akik arra hivatkozva, hogy nincsenek beoltva — ilyen távoli helyen ugyan hogy is volnának! —, összefogdossák és megnyúzzák a falu összes kutyáját. Napokig folyik a vérengzés, napokig szaggatja a füleket a kutyák vonítása, míg az utolsó este öldöklő verekedés tör ki a kocsmában a parasztok és a famunkások között: egymást ölik a vesztesek, a közös teher alá nyomorítottak.

Ezután megy vissza Bárány Lajos a városba. Elhatározását megírja a gyülekezetnek, természetesen a Szent Biblia stílusában, hiszen nincs kiábrándult hívő, aki ne éppen megtagadott hite szavaival volna csak képes vallani a tagadásról is:

„...
5. Ez az eldugott hely, melyet oly szelídek és vigasztalónak hittem az ő rejtettsége által, hasonlónak lett Szodomához; ember ember ellen támadt és

gyilkosává lett annak, a lator rátört a szűzre, és az ördögi fondorkodás még a kutyákat is elveszejtette, nemhogy a tiszta szándékú igazat kiemelte volna. ...”

És Bárány Lajos, megbizonyosodva arról, hogy mindaz, amitől a gyülekezetben megcsömörlött, hamisság, képmutatás, emberi aljasság, nagyobb világtörvény annál, semhogy megtisztulhasson tőlük akár anachorétaként is, s hogy a világban a jósághoz, Istenhez nincsen út, elhatározza, hogy a bűnt fogja szolgálni:

„...
oly mélyre kell jutnom a gyalázatban és a bűnben, amilyen magasra emelkedtem gyakor az Úr lelke közelében,

hogy sem a sajnálat, sem a mérlegelő ész ne tudja lefogni az én büntető kezem. ...”

Bárány Lajos a városba visszatérve meggazdagodik, beköltözik egy szép özvegy házába, hogy szerelemtől sokáig megtartóztatott testét csillapítsa. Két fia közül Mártonka, aki megjárta már a javítót, és elrontott életéért apját okolja, emésztő gyűlölettel támad ellene. Leselkedik utána, csapdákat állít neki. Egy ízben például, amikor Bárány egy fekete üzletbe keveredik, ráuszít egy fiatal prostituáltat — abban az időben az özvegy megöregedve és elundorodva eltaszította már magától Bárányt —, s a lány kirabolja az öreg órását. Csakhogy a zsákmány éppen őket keveri bajba: őket ítélik el orgazdaságért, Bárány helyett ők kerülnek börtönbe. Bárány ekkor másik fiát, Elifázt kaparintja hatalmába: bevonja fékevesztett orgiáiba, nemegyszer

a rendőrség út rajtuk hírhedett tanyájukon. Elifáz vérbajt kap, kórházba kerül. Bárány tehát mindent megtesz azért, hogy teljesítse vállalását és Antikrisztusként rombolja a világot, de egyetlen gonosztettében sem elégül ki; a világ sértetlen, s az özvegynek van igaza, amikor ráolvassa:

„— Maga Antikrisztus óhajtott lenni, pusztító oroszlán, de végül görénnyé lett: pfujj!...”

Aki tehát valamikor versenyre kelt Istennel a jóságban, s azzal is csak ártani tudott, most, amikor a sátánnal versenyez, megint csak kudarcot vall. Szörnyű, értelmetlen tragédiát idéz fel, amelynek ő maga a legnagyobb kárvallottja. A börtönből szabadult Mártonka Elifáz társaságában rajtaüt apjukon, de mielőtt Bárány Lajos fia keze között meghalna, a másik fiú, az angyali, jó Elifáz megöli testvérbátyját. Bárány Lajos elmeagyógyintézetben tengeti le életét.

Véresebb, vadregényesebb tragédiát alig lehet elképzelni. Elriasztóbb szörnyeteget sem Bárány Lajosnál. S mégis, ez a végletes történet csaknem idillikus ellentétet képez mindahhoz, ami a regényben *en gros* történik. Hiszen, ha meggondoljuk, Bárány Lajos egy idealista. Hogyan is érhetné fel a maga szándékos, erőszakolt rosszat akarásával azokat a sötét erőket, amelyek a világot eleve kormányozzák? S hogyan szolgálhatná a maga nyílt acsarkodásával oly hatásosan a rosszat, mint azok, akik tekintélyük, hivataluk, lakásuk falai mögött mint jogot gyakorolhatják a bűnt, gyilkolhatnak, meggyötörhetnek, elnyomoríthatnak bárkit, náluk különbeket? Mit számít egyetlen ember naiv gonoszsága a mindenütt jelenlevő aljassághoz képest?

A regénynek talán a leggyűlöletesebb alakja Kenyér Pál, aki kétségtől *párhuzamos* életutat fut be Bárány Lajossal. Ő is Krisztus fanatikus szolgája volt, papnak tanult, aszkétikus böjtöket tartott, és gyűlölte, megvetette kollégáját, Pénzes Lászlót, aki lelkes létere elég lazán, némi derűs racionalizmussal kezelte a hit dolgait. Aztán Kenyér Pál és Pénzes László is tanári pályára került; Kenyér iskolaigazgató lett, Pénzes a helyettese. Most Kenyér Pál a szocialista erkölcs nevében és védelmében irtja a liberalizmust; például ráhossa a rendőrséget egy diáklányra, akit andalogni láttak az erdőben egy katonával, a kislány szégyenében öngyilkos lesz; vagy razzait rendel el egy földrehulló szentkép megtalálásakor. De mindenekelőtt Pénzes László ellen védelmezi a szocialista eszmeiséget, aki most is — mint régebben a másik oldalon — természetes, józan derűvel él az emberek — tanítványai, családja — körében. Besúgóját ráállította, a rendőrségre beidézette, minden idejét elvette, osztályától megfosztotta; a megzavart és megfélemlített Pénzes egy alkalommal megpillantva a mindenütt nyomott nyomán levő besúgót, behátrál egy induló körhinta ülésébe, s ott fönn, repülés közben éri utol a szívbénulás.

Még egy főalakjáról kell megemlékeznünk a regénynek: Terézzől, akinek története *Teréz könyve I—V* alcímekkel jelölt fejezetekből bontakozik ki. Teréz árvaságban, szegénységben nőtt fel, az apácáknál nevelkedett. A háború egybeesett felserdülésével, s azok közé a csöndes, sehol számon nem tartott áldozatok közé került, akikkel semmi baj nem történt, csak éppen szerelem nélkül múlt el az ifjúságuk. Ez a derék, már hervadó Teréz hirtelen kőrre talál: egy jómódú, jóképű mérnök, Kató Károly veszi el. S Teréz számára most új pokol nyílik meg, ám éppoly csöndes, észrevétlen pokol, mint örömtelen magányossága volt. A férfi elnyűtt, velejéig romlott ember, akinek már rendkívüli izgalmak kellene ahhoz, hogy férfi lehessen. Ez az új izgalom lett volna Teréz „apáca” volta, de nem válik be. Teréz — hogy otthonról meneküljön — egy szerkesztőségbe áll gépirónőnek, ami szörnyű hely, a számára mégis menedék. A ritka és megalázó együttléteknek mégis örömteli következményét fedezi fel magán: terhes lett. Kató azonban figyelmezteti, hogy tőle csak szörnyzlöttre számíthat, s nyomban ezután disszidál. Teréz kideríti, hogy Kató Károly ezegyszer igazat mondott, a család orvosilag degenerált, lemond tehát a gyermekről, és immár végleg, mindenből kifosztva magára marad. Ezzel egy időben nyeli el a börtön a bátyját, Vecserda Józsefet, a híres jogászt, a család egyetlen büszkeségét. Más körülmények között egészen jelentéktelen, említésre sem méltó butaság okozza

vesztét: egy ostoba ember holdkóros álma. Ez az ember arról ábrándozott, hogy lapot indít, s ábrándozásába beleszötte néhány közismert személy nevét is — persze azok mit sem tudtak róla. Ez elegendő ok volt letartóztatásukhoz, a nyílt és látványos tárgyaláshoz, melyen Vecserdát mint népellenes összeesküvőt ítélték el.

„— Tisztelt bíróság!... Tudom, hogy nincs az a szó, amellyel elérhetném, hogy önök akár csak egy percet is elengedjenek a kiszabott büntetésből. Ennek egyik oka az, hogy nem önök ítélték el bennünket, és éppúgy ki vannak szolgáltatva a helyzet kényszerűségének, mint mi...” — mondja Vecserda az utolsó szó jogán. Mire a könyv olvasásában ide érünk, messze elhagytuk Bárány Lajos volt anachorétát, most mégis újra őrá kell gondolnunk, naiv kísérletére, hogy Antikrisztussá váljék. Milyen ártatlan ember volt — gondolja az olvasó —, még az ártatlanul elítélt Vecserdánál is ártatlanabb. Hiszen végig nem tudta, amit Vecserda már igen: nem emberi és nem isteni szándék, ami a világban érvényesül. Az ember életéről és haláláról megfellebbezhetetlenül dönthet egy vak gépezet is.

Évek telnek, s Terézben egyszer csak megérlelődik az elhatározás: a cél, ami értelmet adhat kiürült életének. Meg kell keresnie a bátyját. Megtudja, hogy Vecserda József már halott. Akkor tehát meg kell találnia a sírját, s el kell hoznia a névtelenségből a holttestet. A modern Antigoné — mondhatnánk, ha nem tudnánk, hogy Bálint Tibor *Levétel a keresztről* címet adta az utolsó fejezetnek. S valószínűleg nemcsak az egész könyv bibliai hangvétele, motiváltsága miatt került Teréz a kálváriára, hanem azért, mert valamennyi ártatlan áldozat sírja egy-egy Kálváriadomb, ahol az emberiségből a jó és a jó reménye veszett el.

A főszereplők életút-vázlataiból is kitetszik, hogy milyen kevéssé törekedett Bálint Tibor a regényszövegre. A kompozíció inkább némely középkori festők tablóképeire emlékeztet: Bosch-nak, Breughelnek néhány képén torlódnak egymásra ilyen — kínban és dühben — eltorzult arckok, mint amilyeneknek a könyv alakjait képzeljük önkéntelenül. Persze, ha meggondoljuk, Csontváry *Síratófal* című képén is magányba fagyott, különvált arckökből áll a tömeg.

Ahogy senkinek sem jutna eszébe ezeket a festőket — naturalista vonásaik ellenére sem — naturalista festőknek tekinteni, ugyanúgy Bálint Tibor stílusának jellemzőire is kellő hangsúlyt kell adni könyve stilizáltságának. Noha ő maga azt írja könyve borítóján: „...semmi olyat nem tudtam kitalálni, aminek az elemei nem voltak meg a valóságban is.” Igen, de ahogy némely ember képes a jelenlevő valóságban felfogni, megragadni a múltat, régi valóságok romjait is, vagy ahogy legszemélyesebb élményeiben is érzékelné képes a mitikus, úgy Bálint Tibor számára is az egyszerű-egyetlen-személyes és a mitikus, örök elemek egyszerre „vannak meg” a valóságban.

A tapasztalat leírása és legendává való átlényegítése olyan nyelvet kívánt meg, amelyen a legkülönbözőbb származású, karakterű, műveltségű emberek egyaránt megszólalhatnak, de nem ragad bele a magnetofonfelvételek riporthitelességébe, hanem alkalmas a történetek mitikus átszínezésére is. Ilyen nyelvet teremteni nem kis írói teljesítmény. Igaz viszont, hogy már a *Zokogó majomban* megtalálta Bálint Tibor azt a módot, ahogy tiszta mondatszöveggel és szókinccsel (idegen szót úgyszólván nem is használ), klasszikus magyar nyelven szólhatott groteszk figuráiról, és ezzel súlyt és archaikus jelentőséget tudott adni a legközönségesebb jelenetnek is. A *Zarándoklásban* csupán alkalmazni kellett a már megszerzett technikát, s finoman át-ereszteni, magába oldani a biblia nyelvét, kivált a Bárányról szóló részekben. Érdekes, hogy az a nyelv, amely a *Zokogó majomban* a groteszket, a nyomor és pusztulás sivatagában is szívósan megtermő humort, hetykeséget szolgálta, itt, a *Zarándoklás* elkomoruló világában, ahol nem maradt hely a megennyhülésnek sem, a szorongást, a keserűséget, a haragot tudja elzengeni.

A *Zokogó majom* első oldalain az írófigurával — alteregójával — kapcsolatban elárult valamit Bálint Tibor a műhelyitkaiból. Azt írta: „Fél deci konyakot kért; mostanában, mióta kínlódott és el-elakadt az írással, türelmesen s valahogy remény-

kedve figyelte az embereket, bár nem jegyzett le semmit, mert csupán azt találta érdekesnek, ami önmagától is megkapaszkodik benne.” -

Végül is ebben rejthető a magyarázat arra az írói szuggeszióra, hogy négy-öt különálló elbeszélést regénynek lehetett elfogadtatni, hogy egésznek és szervesnek érezzük a könyv egymásra rétegződött, mindenfajta átfonást, összecsomózást nélkülöző szerkezetét. Ugyanis ez a könyv nem ellesett pillanatokból, szenzációs megfigyelésekből, leleményes rajtaütésekből áll; itt minden egyes részlet egyetlen ember tudatának anyagát, minőségét, klímáját tükrözi: az íróét. Jegyzőfüzetből kikerülhet mindenféle holmi. Az emlékezetben csak az őrződik meg, ami fontos. (*Kriterion*, 1978., *Szépirodalmi*, 1979.)

ÁCS MARGIT

„A mi Candide-unk”

SÖTÉR ISTVÁN : BUDAI OROSZLÁN

„E történet szereplőit Budai Oroszlán számon tartja” — a biztonság élményét árasztó állandóság és a szüntelen jelenlevő folytonosságigény szigorú, bár némi kesernyés-játékos iróniával megjelenített monumentumaként, heves történelmi fordulatok mozdulatlan és hallgatólag tanújaként. Az önmagával való megszakítatlan és rendületlen *azonosság* — az emberarcú lét, a megismerés és a megismerhetőség eme lényegi feltételének — kiemelt aktualitását példáját is hirdetve. A műben megelevenedő, próteuszi alakváltásokban ugyancsak bővelkedő, lenyűgöző lehetőségek, távlatok és a múltbeli értékek kontinuitását, nemzedékek személyazonosságát fenyegető torzulások, veszedelmes tévedések szövevényes konglomerátumát létrehívó korszakban — a személyi kultusz éveiben — a Lánchíd kőoroszlánja mintegy az *emlékezet* és a *remény* foglalata: a múlt-jelen-jövendő természetes, így csak átmenetileg tagadható mementója. Vagyis: a korhangulat ellenpólusának objektuma. S a tárgyilagosság jelképes megtévesztőjeként méltán mondhat ítéletet a körülötte kavargó világról: „...ez az ítélet egyelőre nem volt kedvező.”

Az elveszett bárány és a *Budai Oroszlán* — Sötér István rendkívül nagyszabású, napjaink irodalmában szinte meglepő formátumú regényfolyamának kötetei már metaforikus érvényű címükkel is előrevetítik, magukba sűrítik a kibomló eszmeiség alaptendenciáit. A radikális társadalmi változásokat követő, nemzedéknyi méretekben érvényesülő, megfeszített útkeresést, a jóhiszemű tévedések kockázatát, az eredendő célok és eszmények átmeneti elveszejtését ugyancsak involváló bizonyosságszerzést. S majdan — a „kizökönt” idő zivatarainak múltán — a küzdelmekben, vívódásokra készítő próbatételekben visszaperelt individuális és történelmi folytonosságot. A méltó hitelességű, a kor parancsainak és a múltbeli értékek őrzésének — megszüntetve-megőrzésének — egyként adekvát életbeli hivatás históriai tanulságokkal bővült újravállalását. Melynek igénye és reménye azonban — miként erre épp a Budai Oroszlán viszontagságokkal dacoló jelenléte figyelmeztet — az úttévesztő, kételyeken és kudarcokon átívelő egyéni és nemzedéki-nemzeti eszmélkedési stádiumokban is folyvást jelenvaló. Sötér István e két regényének cselekményideje újabb történelmünk leglényegesebb etapjainak teljességét átfogja: hőseinek sorsát a második világháború derekától az ellenforradalom leveréséig, az újjászületés távlatainak, az *eredendő* célok és ideálok reinkarnációjának fölvilanásáig kíséri. E két mű elválaszthatatlanul és evidenciaszerűen összetartozik, az írói üzenet teljességét és egy-